

TÉNYKÉP / REPORT

A katonai funkció megszűnésének hatásai a hazai garnizonfalvakban a rendszerváltástól napjainkig

The impacts of lost military functions on garrison villages in Hungary after 1990

NÉMETH TAMÁS, DÖVÉNYI ZOLTÁN

NÉMETH Tamás: PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola; ntomi88@gamma.ttk.pte.hu

DÖVÉNYI Zoltán: egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola vezetője; dovenyiz@gamma.ttk.pte.hu

KULCSSZAVAK: garnizonfalu; katonaföldrajz; demilitarizálódás; településfejlődés

ABSZTRAKT: A tanulmány a katonai funkciók leépülésének településfejlődésre gyakorolt hatásait vizsgálja a hazai garnizonfalvak példáján. Az elemzés célja egyrészt a magyarországi garnizontelepülések lehatárolása az 1990-es népszámlálás releváns adatai alapján, másrészt a társadalmi értelemben vett demilitarizálódás lokális hatásainak bemutatása a demográfiai folyamatok és a vásárlóerő alakulásának tükrében.

Az 1990-es adatok alapján a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya Magyarországon közel 3% volt, ám számos településen ez az érték jóval 10% fölött alakult. Úgy véljük, hogy a haderőreform drasztikus létszámcsökkentése előtt 15-15 település volt egyértelműen a garnizonvárosok és a garnizonfalvak közé sorolható, további három település pedig egyfajta átmeneti kategóriát alkotott. A témával foglalkozó hazai és nemzetközi tanulmányok jellemzően a garnizonvárosokkal foglalkoznak, így vizsgálatunkban a garnizonfalvakra helyeztük a hangsúlyt. Megvizsgálva e településeken a lakosságszám, a vándorlási egyenleg, az öregedési index, valamint az egy főre jutó személyi jövedelemadó alakulását a releváns időszakban, megállapítható, hogy a védelmi szektorban foglalkoztatottak legmagasabb arányával jellemezhető települések fejlődésére számottevő hatást gyakorolt mind a katonai funkciók „megszerzése”, mind pedig azok leépülése. Ki kell emelni továbbá, hogy a relatív földrajzi helyzet – például az agglomerációs települések esetében – jelentősen kompenzálhatta a demilitarizálódás negatív hatásait.

Vizsgálatunk során megállapítottuk, hogy a rendszerváltás idején Taszár volt az a település Magyarországon, ahol egyértelműen a katonai funkció dominált, és melynek megszűnése később jelentős mértékben vetette vissza a helyi vásárlóerőt és az öregedési index értékét.

Tamás NÉMETH: PhD student, Doctoral School of Earth Sciences, University of Pécs; ntomi88@gamma.ttk.pte.hu

Zoltán DÖVÉNYI: head of the Doctoral School of Earth Sciences, University of Pécs; dovenyiz@gamma.ttk.pte.hu

KEYWORDS: garrison village, military geography, transition, settlement development

ABSTRACT: One of the most important problems of Hungarian rural settlements is the continual degradation of their functions. Villages which have been dominated mostly by one single function during their development are in a particularly difficult situation. A special type of those settlements is the group of garrison villages which began to sprout in the 1950s in connection with the extensive development of the Hungarian People's Army. Before 1945 military functions were usually connected to larger cities. However there were a few smaller settlements with military complexes before such as Hajmáskér, which was one of the most important artillery schools of the Austro-Hungarian Empire. After military reforms had begun in the late 1980s, garrison villages lost their significant, in some cases even dominant function, and at the same time they were strongly affected by the economic downturn caused by the geopolitical changes in the early 1990s.

This study examines the impact of the loss of military functions on settlement development, using Hungarian garrison villages as examples. The aim of this article is on the one hand to categorise the Hungarian garrison towns based on the 1990 census, and, on the other hand, to show the local impact of demilitarisation and transition on demography and purchasing power.

Based on the 1990 data, the defence sector's share of employment was close to 3% in Hungary at that time. However, in many settlements this rate was above 10%. There were 17 settlements where the rate was four times higher than the national average. 15 of them were connected to military functions. The categories of garrison towns and garrison villages both included 15 settlements, and 3 further communities formed an intermediate group. The location of these settlements perfectly reflected the strategic orientation of the Hungarian Army at that time, with garrison towns of the best equipped troops in Transdanubia (Western Hungary) and garrison villages of smaller units (air defence artillery units, supply and service units, etc.) around Budapest and in the hinterland. Earlier, both Hungarian and foreign studies usually focused on garrison towns. This is why we decided to examine the case of garrison villages.

Based on statistics of population numbers, net migration, aging index and personal income tax per capita it can be demonstrated that military functions played an important role in the development of these settlements, especially where the defence sector's share of employment was significantly above average. We found the strongest correlation between personal income tax per capita and military functions. However, the relative geographical position of these communities could reduce the negative effects of transition, for example in the Budapest agglomeration area.

Considering other indicators, there was not always a strong correlation with the military role. However, the positive impact of new military functions on population numbers was evident in Taszár and Jobbágyi in the 1950s (when an air-base and an ammunition plant were built), as was the negative impact on the aging index in Taszár after the closure of the local military sites. Besides these results, we can state in conclusion that the impact of other socio-economic processes (suburbanisation, aging, economic transition, etc.) were usually stronger than the loss of military functions.

As a result, Taszár was the only settlement in Hungary in 1990 where the military presence played an absolutely dominant role in the local economy and demographics. The aging index was far below the national average and based on personal income tax per capita, it was the 20th wealthiest settlement of the country. Following the loss of these military functions after the military reform, purchasing power dropped significantly, and the aging index increased drastically from 35% in 1990 to 136% in 2011, while the national average was 96% and 160%, respectively.

Bevezetés

Magyarország rurális térségeinek meghatározó problémái közé tartozik a települések népességének elöregedése és a részben ehhez kapcsolódó fokozatos funkcióvesztése, illetve más megközelítés szerint a fokozatos funkcióvesztésből következő elöregedő korösszetételű népesség. A folyamat nem a rendszerváltás után kezdődött, az okokat az 1960/70-es években kell keresni, megfordítását pedig várhatóan nem segíti, hogy 2013. január 1-jétől megszűntek az önálló polgármesteri hivatalok is a 2000 fő alatti településeken. Különösen nehéz helyzetben vannak, voltak azok a települések, ahol megszűnt a kialakulásukban, fejlődésükben domináns szerepet játszó funkció. Létezik a hazai településeknek egy olyan csoportja, melynek hanyatlása, illetve fejlődésbeli megtorpanása elsősorban mégis a rendszerváltáshoz, valamint a világpolitikai helyzet 1990-es évek eleji átrendeződéséhez köthető. Ebbe a kategóriába sorolható a magyarországi garnizonvárosok és garnizonfalvak jelentős része. Körükben meghatározó volt a katonai szerepkör, amely azonban az 1980-as évek második felében kezdődött haderőreform, valamint a rendszerváltást követő társadalmi értelemben vett demilitarizálódás következtében a legtöbb helyen elvesztette településformáló szerepét.

Hazánkban 1945 előtt döntően az amúgy is központi funkciókkal rendelkező városokban volt meghatározó a katonai jelenlét, mivel ezek a települések el tudtak tartani egy vagy több kaszárnyát. Ekkor is voltak már azonban olyan kisebb települések, melyekben dominált a katonai szerepkör: a legismertebb és egyben talán legjelentősebb közülük Hajmáskér volt, melynek laktanyakomplexuma az 1910-es években létesült. Az érintett települések a katonai jelenléttel komoly fejlődési potenciálhoz jutottak, hiszen egy-egy kaszárnya jelentős felvevőpiacot biztosított a környék mezőgazdasági és könnyűipari termékei számára, a helyőrségekben állomásozó katonák pedig növelték a helyi vásárlóerőt.

A második világháborút követő időszak extenzív haderőfejlesztése következtében számos olyan település életében is meghatározóvá vált a katonai jelenlét, mely korábban semmilyen katonai funkcióval nem rendelkezett. Mint azt Sikesdi (2009) is kiemeli, ezeken a településeken a katonai jelenlét nem korlátozódott a laktanyákra, hiszen a tiszti, tiszthelyettesi állomány jelentős része helyben lakott, a helyi szolgáltatásokat vette igénybe, házastársaik helyben dolgoztak, gyermekeik ott jártak óvodába, iskolába. A sorállomány eltávozásakor szintén döntően helyben töltötte szabadidejét, majd a szolgálati idő után sokan helyben telepedtek le, ami javította a települések korösszetételét, növelte a munkaképes korúak számát. Egy-egy alakulat így hozzájárult az adott település lakosságszámának növekedéséhez, ami különösen a kisebb városok esetében volt meghatározó, hiszen a tisztek-tiszthelyettesek száma elérhette a 6-800, a teljes létszám pedig akár a 2000 főt. Előbbiek számára általában honvédségi lakótelepek, nőtlen szállók is épültek, ami további infrastruktúra-fejlesztéssel járt a településeken. A laktanyák ugyanakkor nagyszámú polgári alkalmazottat is

foglalkoztattak, akik üzemeltették a közüzemi, energetikai rendszereket, jelentős szerepet játszottak az élelmezési feladatokban, részt vettek az elhelyezési, egészségügyi és higiéniaiás körülmények megteremtésében.

A katonai objektumok ellátásában jelentős arányt képviselt a helyi beszerzés; a helyőrségek kiszolgálása például biztos felvevőpiacot jelentett a helyi kenyérgyárak vagy a tejüzemek számára. Az általunk meginterjúvált Bognár György és Németh Tibor József szerint a kisebb létszámú laktanyák étkezédei számára jellemzően a helyi piacon vásároltak. A nagyobb létszámú alakulatoknál viszont másképp működött a beszerzés: alárendeltségtől függően általában a 40-50 km-en belül található állami gazdaságoktól kellett vásárolniuk. Egyes helyőrségekben (Győr, Marcali) úgynevezett kiegészítő gazdaságot is működtettek, így az állomány étkeztetésére szánt keretből megtakarított összeget a legénység élelmezésének javítására tudták fordítani. Az alakulatok számára tárolt tartós élelmiszerek, konzervek beszerzése a hadsereg központi raktárain keresztül történt.

A hadvezetés részéről akkoriban megvolt az igény arra, hogy a katonai objektumok „ne legyenek szem előtt”, vagyis – amennyire lehetséges – elvárás volt elrejtésük. Ennek megfelelően a katonai létesítményeket gyakran ritkán lakott területeken vagy a települések peremén helyezték el. Ekkor alakult ki Magyarországon a garnizonfalvak kategóriája, melynek tagjai a dominánssá váló katonai funkció következtében környezetüknél általában jóval gyorsabb fejlődést produkáltak, de ez nem volt elegendő az urbanizáció formális és funkcionális küszöbeinek átlépéséhez. Ennek a tulajdonképpen mesterségesen gerjesztett folyamatnak az árnyoldalai mutatkoztak meg az 1980-as évek közepétől napjainkig tartó periódusban, amikor a Magyar Honvédség (1990-ig Magyar Néphadsereg) állománya mintegy 150 ezer főről 28 ezer főre csökkent, továbbá távozott az országból 100 ezer főnyi szovjet haderő (Csabai, Szántó 2001). A drasztikus létszámcsökkentés és a haderőreform következményei elsősorban az érintett községeket és kisvárosokat befolyásolták, mivel gyenge érdekérvényesítő képességük következtében e helyőrségeket az elsők között számolták fel.

Az eddigi hazai és nemzetközi tanulmányok – így a katonai jelenlét és a településfejlődés kölcsönhatását átfogóan vizsgáló Ashworth (1991) vagy az egykori magyar és szovjet katonai objektumok funkcióváltását elemző Németh (2011) és Kádár (2013) – elsősorban a garnizonvárosokban elemezték a katonai funkciók leépülésének településekre gyakorolt hatásait. Paloyo, Vance és Vorell (2010) pedig megállapították, hogy a katonai funkciók elvesztésének nincsenek kimutatható negatív hatásai az általuk vizsgált német településekre, mivel azokat az ingatlanpiac és a civil szféra élénkülése ellensúlyozni tudta.

Jelen írás célja, hogy feltárja, mely települések alkották Magyarországon a garnizonfalvak csoportját, egyáltalán hogyan határozható meg ez a kategória, valamint miként alakult e községek sorsa a rendszerváltást követő immáron közel negyedszázadban.

A garnizonfalu fogalma és a lehatárolás módszere

Felmerül a kérdés, hogy a rendszerváltást megelőző időszakban mely települések voltak a hazai garnizonfalvak közé sorolhatók, különösen, hogy a fogalomnak nincs egzakt, bevett definíciója. A probléma megoldásához az 1990-es népszámlálás foglalkoztatási adatai nyújtanak megfelelő segítséget. Ez volt az utolsó olyan felmérés, melynek eredményei elég részletesek egy ilyen vizsgálat elvégzéséhez, valamint szintén ez az utolsó népszámlálás, amely a hazánkban állomásozó katonai alakulatok drasztikus létszámcsökkenése előtti állapotokat tükrözi. Hiányossága ugyanakkor, hogy a szovjet alakulatokhoz tartozók értelemszerűen nem jelennek meg a statisztikában, ami azonban nem torzítja érdemben az eredményeket, mivel a szovjet helyőrségekre jellemző volt a magyarokénál nagyobb fokú elzártság, azaz jellemzően nem helyi lakosok alkották a kiszolgáló személyzetet sem, így a hazai fegyveres erőkkal ellentétben inkább zárványnak, semmint szerves településképző elemnek tekinthetők.

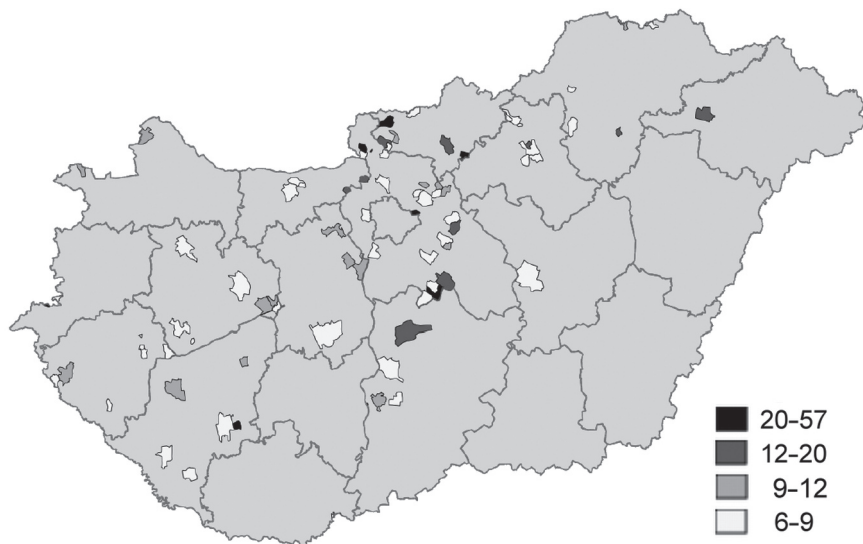
Az 1990-es népszámlálás adatai alapján Magyarországon gazdasági ágazat szerinti bontásban 129 564 fő dolgozott a jog- és rendbiztonság, védelem területén (a továbbiakban védelmi szektorban foglalkoztatottak). Ez az összes foglalkoztatott 2,87%-a, magában foglalja a honvédség hivatásos állományán kívül a rendőrség, a határőrség és a büntetés-végrehajtás dolgozóit is. A legtöbb védelmi szektorban foglalkoztatott természetesen Budapesten dolgozott (38 698 fő), a főváros után sorrendben Székesfehérvár, Veszprém, Miskolc és Kecskemét következett, 2500–3000 fő közötti értékekkel.

Lényegesen eltérő sorrendet eredményez a védelmi szektorban foglalkoztatottak összes foglalkoztatotthoz viszonyított arányának vizsgálata. Ennek alapján meghatározható, hogy melyek voltak 1990-ban Magyarország garnizonelepusülései, hiszen egyes települések esetében a védelmi szektorban foglalkoztatottak magas arányát az ott található katonai, rendőrségi, büntetés-végrehajtási vagy határőr-létesítmények indokolják.

Megállapítható, hogy 1990-ben a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya 17 településen volt kiugróan magas, ebből hét településen meghaladta a 20%-ot, további tíz településen pedig az országos átlag négyszeresét (azaz kerekítve 12%-ot). Mindösszesen 80 település értéke érte el az országos átlag legalább kétszeresét (kerekítve 6%-ot), a fent említett 17 településen túl további 17-ben a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya 9–12% között, 46-ban pedig 6–9% között alakult (1. ábra). A várakozásoknak megfelelően az ország számos településének foglalkoztatási szerkezetében fontos szerepet játszott a védelmi szektor. A vizsgált arány kiugróan magas, 56,4%-os volt Taszáron, vagyis a foglalkoztatottak több mint fele a fegyveres testületknél szolgált. A rangsorból kiemelkedő 17 település közül – egy egyelőre kéziratos formában elérhető adatbázis alapján (Pirisi, Németh 2012) – 15 a honvédséghez köthető, míg a sorrendben harmadik Márianosztra (30,2%) a büntetés-végrehajtás, a hetedik helyezett Nemesmedves (21,4%) pedig a határőrség helyi létesítményei-

1. ábra: A védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya a 6%-nál magasabb értékkel jellemezhető településeken (1990, %)

Settlements with the defence sector's share of employment over 6% (1990)

Adatok forrása: TeIR (KSH-adatbázis).

ben dolgozók magas aránya és az alacsony lakosság szám miatt kerülhetett a lista elejére.

Fontos kiemelni, hogy a 17 település mindegyike községi jogállással rendelkezett 1990-ben, az azóta eltelt években közülük kettő, Nyírtelek (2005) és Szabadszállás (1995) kapott városi címet. Az 1990-es városok közül a legelőkelőbb helyet Rétság szerezte meg (23. hely, 10,51%), míg a már 1950 előtt városi címet szerzett települések közül Kalocsa a 28. (9,97%), a nagyvárosok közül pedig Veszprém a 36. (8,76%) legmagasabb aránnyal rendelkezett.

A védelmi szektorban foglalkoztatott aktív kereső családfők arányát tekintve Taszáron a katonai funkció dominanciája még feltűnőbb, 1990-ben az arány 70,8% volt. Az előző szempont szerint a 17 legmagasabb mutatóval rendelkező település közül 15 ezúttal is az első 17 hely valamelyikén szerepel, az első helyen szereplő város pedig a 13,6%-os mutatóval rendelkező Marcali. Ha az arányt az aktív kereső feleségek vagy élettársak között vizsgáljuk, akkor az első helyen meglepetésre Salföld áll (50%), ami azonban csak azért lehetséges, mert a községben a feleségek, élettársak között 1990-ben csupán ketten voltak aktív keresők és egyikük a védelmi szektorban dolgozott. Csak azokat a településeket nézve, ahol az aktív kereső feleségek, élettársak száma tíz felett volt, a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya ismét Taszáron a legmagasabb (34,0%), majd Táborfalva és Nagytarcsa következnek, egyaránt 30%-os mutatóval. Mindhárom település a honvédség helyőrsége volt 1990-ben, tehát a katonai jelenlét meghatározó szerepet játszott életükben.

A jog- és rendbiztonság, védelem gazdasági ágban dolgozók összes foglalkoztatotthoz viszonyított arányát tekintve Magyarországon 1990-ben számos olyan település, elsősorban község volt, ahol az érték jóval 10% felett alakult. E települések túlnyomó többsége valamilyen katonai funkcióval rendelkezett, például a Magyar Honvédség helyőrsége vagy más katonai létesítmény volt a területén (például légvédelmi rakétabázis, honvédüdülő, lőszerraktár stb.). Azokon a településeken, ahol a katonai jelenlét meghatározó jelentőséggel bírt, nem csupán a családfők jelentős része dolgozott a védelmi szektorban, hanem feleségeik, élettársaik is kiemelkedően magas arányban találtak munkát a fegyveres testületeknél. A honvédség tehát e településeken az egyik legnagyobb, többször egyértelműen a legnagyobb foglalkoztató volt, gyakran a családok mindkét aktív keresőjének munkát biztosított. Arra, hogy ez hogyan nyilvánult meg az egy főre jutó személyijövedelemadó-bevételben, az elemzés további része ad választ.

Az 1990-es adatok vizsgálata alapján meghatározható, hogy mely települések tartoztak akkor Magyarországon a garnizonfalvak és a garnizonvárosok kategóriájába, valamint megalkotható e fogalmak definíciója is.

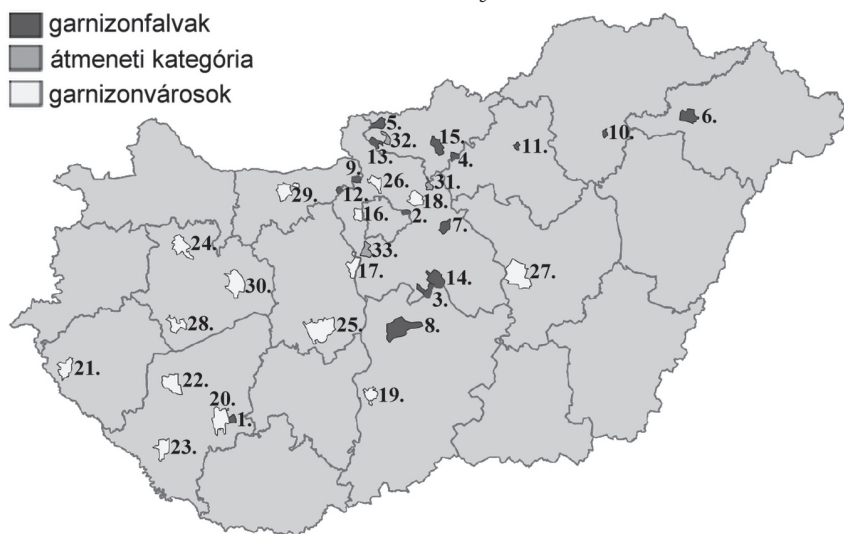
Véleményünk szerint azon településeket nevezhetjük garnizontelepülésnek, ahol a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya nemcsak jelentősen meghaladja az országos átlagot, hanem a település foglalkoztatási szerkezetében is érdemi jelentőséggel bír, valamint ez a magas arány döntő mértékben a helyi vagy a település közvetlen környezetében lévő katonai létesítményeknek köszönhető. Ennek értelmében az 1990-es adatok alapján egyértelműen garnizonfalunak nevezhetjük azokat a településeket, ahol a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya meghaladja az országos átlag négyszeresét (azaz jelen esetben kerekítve 12%-ot, amely a felállított rangsorban jelentősebb szakaszhatárnak bizonyult), és a gazdaságilag aktívak száma eléri az 50 főt. Utóbbi korlátra azért van szükség, hogy kiszűrjük a Salföldhöz hasonló eseteket, amikor a kiugróan magas arány mögött a foglalkoztatottak alacsony száma áll. Garnizonvároson pedig azon településeket értjük, ahol a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya meghaladja az országos átlag kétszeresét (tehát 1990-ben 6% feletti), a gazdaságilag aktívak száma pedig eléri a városokra jellemző értéket. Mivel 1990-ben a gazdaságilag aktívak lakónépességhez viszonyított aránya 44% volt, a városi címmel rendelkező települések lakosság száma pedig néhány kivételtől eltekintve 7000 fő felett alakult (ez még az 1989-ben várossá nyilvánított negyven település 75%-ára is érvényes volt), így a vizsgált évre a határértéket kerekítve 3000 főben határoztuk meg.

A fenti meghatározások alapján 1990-ben Magyarországon a garnizonfalvak kategóriájába 15 település tartozott (zárójelben a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya): Taszár (56,4%), Nagytarcsa (32,2%), Táborfalva (27,7%), Jobbágyi (22,8%), Nagyoroszi (22,5%), Nyírtelek (18,3%), Tápiószecső (16,8%), Szabadszállás (15,5%), Pilisszentkereszt (15,5%), Szakáld (15,3%), Tarnaszentmária (15,3%), Úny (13,8%), Nógrád (13,8%), Pusztavacs (13,2%) és Buják (12,8%).

A garnizonvárosi kritériumoknak szintén 15 település felelt meg 1990-ben: Budakeszi, Ercsi, Gödöllő, Kalocsa, Kaposvár, Lenti, Marcali, Nagyatád, Pápa, Sárobgárd, Szentendre, Szolnok, Tapolca, Tata és Veszprém. Közülük Ercsi és Lenti 2000-ben kapott városi rangot, a többi település már a rendszerváltáskor is városi címmel rendelkezett. Hozzá kell tenni, hogy három további településen ugyan a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya meghaladta a 6%-ot, számuk pedig a 180 főt, a gazdaságilag aktívak száma viszont 3000 fő alatt maradt. Mivel ezen települések is meghatározó katonai funkcióval rendelkeztek (Aszód, Rétság és Tököl), így egyfajta átmenetet képeznek a garnizonfalvak és a garnizonvárosok között.

A garnizontelepülések elhelyezkedése határozott térségi koncentrációt mutat (2. ábra), amely a Magyar Néphadsereg korabeli, nyugat-délnyugati stratégiai orientációjának tökéletes leképeződése. A garnizonvárosok, így a jelentősebb létszámú és jellemzően 90% feletti feltöltöttségű alakulatok többnyire a Dunántúlon, délnyugat-északkelet tengely mentén helyezkedtek el. Ezzel szemben a garnizonfalvak többsége – így a hadsereg különféle kiszolgálóbázisai (javító- és üzemanyagbázisok), a fővárost védő légvédelmi rakéták harcálláspontjai és egyéb létesítmények (pl. ellátóközpontok) – a nyugat-délnyugat felől érkező esetleges ellenséges betöréstől védetten a hátszágban, a Dunától jellemzően keletre vagy Budapest körül voltak megtalálhatók.

2. ábra: Az 1990-es népszámlálás adatai alapján lehatárolt hazai garnizontelepülések elhelyezkedése
Garrison towns and villages in 1990

A térképen szereplő települések: 1. Taszár, 2. Nagytarcsa, 3. Táborfalva, 4. Jobbágyi, 5. Nagyoroszi, 6. Nyírtelek, 7. Tápiószecső, 8. Szabadszállás, 9. Pilisszentkereszt, 10. Szakáld, 11. Tarnaszentmária, 12. Úny, 13. Nógrád, 14. Pusztavacs, 15. Buják, 16. Budakeszi, 17. Ercsi, 18. Gödöllő, 19. Kalocsa, 20. Kaposvár, 21. Lenti, 22. Marcali, 23. Nagyatád, 24. Pápa, 25. Sárobgárd, 26. Szentendre, 27. Szolnok, 28. Tapolca, 29. Tata, 30. Veszprém, 31. Aszód, 32. Rétság, 33. Tököl.

Adatok forrása: TeIR (KSH-adatbázis).

A garnizonfalvak sorsa

A rendszerváltás óta eltelt közel két és fél évtizedben a hazai garnizontelepülések túlnyomó többsége elvesztette katonai funkcióját, megszűnt a Magyar Honvédség helyőrsége lenni. A katonai létesítmények bezárásának helyi gazdaságra és társadalomra gyakorolt negatív hatásai elsősorban ott jutottak érvényre, ahol a katonai funkció domináns szerepet töltött be a település életében. Jelen vizsgálatban ez a hazai garnizonfalvak körét jelenti, hiszen a garnizonvárosokban a települések nagyobb méretéből fakadóan e funkció elvesztése kevésbé drasztikus következményekkel járt, mint az akár teljesen a katonai jelenlét által meghatározott községekben. Ezen kívül a rendszerváltást követően a városok és nagyobb települések életében a gazdasági visszaesés és a piacgazdaságra való átállás helyi gazdaságra gyakorolt negatív hatásai jelentősebb szereppel bírtak, mint a katonai funkciók elvesztése, bár utóbbi következményei sem lebecsülendők. Orosz és Pirisi (2010) is kiemelik, hogy a demilitarizálódás folyamata a katonai barmenezők kialakulásán túl azt is eredményezi, hogy csökken a fegyveres erők által foglalkoztatott hivatásosok, valamint a munkaerőpiacról időlegesen kivont sorállomány száma, vagyis növekszik a munkát keresők aránya. Mivel a folyamat időben elhúzódó, ezért a nemzetgazdasági szint helyett a fontosabb bázisokhoz kötődő lokális hatások a jelentősebbek. Érdeemes ezért a 15 magyarországi garnizonfalut demográfiai folyamataik, valamint az egy főre jutó személyi jövedelemadó alakulása szempontjából megvizsgálni, amihez az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) adatbázisában fellelhető adatok nyújtanak támaszt.

A települések népességszámának alakulását nem csupán a rendszerváltástól napjainkig, hanem az 1950-es évektől, tehát az akkori Magyar Néphadsereg extenzív fejlesztésének kezdetétől érdemes vizsgálni. Az elemzés során az 1949–2001 közötti időszak adatai a települések lakónépességére vonatkoznak az adott népszámlálás időpontjában, míg a 2011-es adat az állandó népesség számát jelöli (1. táblázat).

A második világháborút követő első, 1949-es, illetve a Magyar Néphadsereg extenzív fejlesztését követő 1960-as népszámlálás között a rendszerváltáskori garnizonfalvak közül kettőnél figyelhető meg igazán nagy ugrás a lakónépesség számában. A legnagyobb növekedést a további mutatóknál is rendre extrém értékeket produkáló Taszár mondhatja magáénak: a somogyi községben a vizsgált időszakban több mint kétszeresére nőtt a lakónépesség száma. Ennek oka az 1952-ben átadott új repülőtér, illetve a köré épült honvédségi lakótelep. A másik nagy nyertes Jobbágyi volt, ahol a település lakosság száma másfélszeresére nőtt, aminek fő kiváltója a szintén 1952-re felépült – természetesen álcázott – lőszergyár (Andezit Művek) lehetett.

Ezt követően a rendszerváltásig a vizsgált települések lakosság száma változóan alakult, és az azóta eltelt bő két évtizedben is leginkább a relatív térségi helyzet befolyásolta az adott település lakónépességének számát. A fővárosi

1. táblázat: A hazai garnizonfalvakban élők számának alakulása 1949–2011 (fő)
Population of the garrison villages, 1949–2011

Település	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Buják	2600	2778	2453	2545	2428	2374	2159
Jobbágyi	1597	2391	2302	2373	2197	2306	2146
Nagyoroszi	2154	2095	1936	2172	2048	2512	2143
Nagytarcsa	1237	1537	1837	2135	2555	2788	3761
Nógrád	1898	1959	1972	1836	1617	1561	1506
Nyírtelek	5304	7072	6738	6648	6589	7097	7071
Pilisszentkereszt	1295	1637	1871	2104	2054	2170	2239
Pusztavacs	1570	1636	1736	1624	1489	1521	1357
Szabadszállás	8886	9101	7924	7373	6858	6827	6469
Szakáld	558	718	656	582	545	563	508
Táborfalva	2748	3101	3027	3131	2882	3292	3457
Tápiószecső	4670	5507	5886	6173	5874	6370	6336
Tarnaszentmária	621	626	562	457	396	290	244
Taszár	794	1689	2232	2137	2112	2306	2015
Úny	605	727	747	663	647	646	730

Adatok forrása: TeIR (KSH-adatbázis).

agglomerációban elhelyezkedő települések lakosság száma jellemzően nőtt (Nagytarcsáé például közel másfélszeresére), míg a belső perifériák településein élők száma csökkent (Tarnaszentmárián például a háromötödére). Érdekes esetként a két szomszédos település, Táborfalva és Pusztavacs emelhető ki: előbbi 20%-os gyarapodást, utóbbi közel 10%-os csökkenést mutat fel az 1990–2011 közötti időszakban. Ennek magyarázatául Táborfalva egyértelműen kedvezőbb forgalmi fekvése szolgálhat, a település ugyanis az 5-ös számú főút és a Budapest–Lajosmizse–Kecskemét-vasútvonal mellett fekszik, míg Pusztavacs helyzete inkább periférikus jellegű.

A fenti megállapításokat több esetben alátámasztja a vizsgált települések vándorlási egyenlegének alakulása (2. táblázat). E mutató az elemzés kiegészítésül szolgálhat, hiszen a garnizonfalvakban a rendszerváltás előtt jellemzően korlátozták a betelepülést, bár a legtöbb új lakos éppen a helyőrségben ellátott feladatai miatt kaphatott letelepedési engedélyt.

Az 1949-es népszámlálást követő évtizedben a vándorlási többlet a lakónépesség kiinduló értékéhez viszonyítva szintén Jobbágyiban és Taszáron volt kiugró, előbbi 23,54%-os, míg utóbbi óriási, 67,38%-os értéket produkált. Taszár az 1960-as évtizedben is vonzó célpont maradt (közel 17%-os vándorlási többlet), miközben a többi garnizonfalut Nagytarcsa kivételével vándorlási veszteség jellemezte. Utóbbi esete egyedinek mondható, mivel a teljes időszakban jelentkező vándorlási nyereségét minden bizonnyal rendkívül kedvező, a fővárossal szomszédos fekvésének köszönheti. Az 1960-as, 1970-es években ugyanis a garnizonfalvak vándorlási egyenlege szinte minden esetben negatív volt, ami az

2. táblázat: A vándorlási egyenleg alakulása a hazai garnizonfalvakban (1949–2010, változás %-ban)
Net migration rate of garrison villages (1949–2010, %)

Település	1949–1960	1960–1970	1970–1980	1980–1990	1990–2001	2001–2010
Buják	-4,65	-7,16	-2,49	-2,95	2,14	-3,54
Jobbágyi	23,54	-1,63	-4,82	-7,84	7,51	-0,17
Nagyoroszi	-8,08	-5,30	11,57	-4,74	22,17	-2,63
Nagytarcsa	3,56	13,47	10,51	16,53	7,87	32,53
Nógrád	-3,58	-5,21	-9,33	-9,64	5,01	3,65
Nyírtelek	12,82	-14,56	-12,28	-3,90	8,50	0,96
Pilisszentkereszt	15,21	-4,95	0,32	-7,03	4,43	4,70
Pusztavacs	-4,14	-7,27	-12,10	-12,01	5,51	-2,63
Szabadszállás	-11,20	-11,19	-10,60	-5,15	3,59	-0,62
Szakáld	-4,84	-1,39	-14,79	-6,53	11,01	-0,89
Táborfalva	-5,57	-1,45	-2,05	-6,55	17,28	5,16
Tápiószecső	-2,14	-1,60	-2,99	-5,44	9,55	1,98
Tarnaszentmária	-0,81	-8,15	-11,21	-4,16	-13,38	0,00
Taszár	67,38	16,99	-17,61	-12,92	-0,33	-3,56
Úny	-0,33	-1,93	-17,14	-3,77	-0,77	13,47

Adatok forrása: TeIR (KSH-adatbázis).

időszak területi folyamataira, elsősorban a megyeszékhelyek és a városok kiemelt fejlesztésére és ugrásszerű népességszám-növekedésére vezethető vissza.

A rendszerváltást követő két évtized mutatói rendkívül összetett vándorlási folyamatokról tanúskodnak, de összességében nem mutatható ki, hogy a katonai funkciók megszűnése egyértelműen negatív hatást gyakorolt volna a garnizonfalvak vándorlási egyenlegére. Az 1990–2001 közötti időszakban olyan településeken is megfigyelhető akár jelentősebb vándorlási nyereség, melyek előtte évtizedekig negatív vándorlási egyenleggel rendelkeztek. Jó példa erre Táborfalva, Szakáld és Jobbágyi. Az összes vizsgált települést vándorlási nyereség vagy közel nullszaldós egyenleg jellemzett, kivétel csupán Tarnaszentmária volt, ahol a rendszerváltást követő évtizedben a vándorlási veszteség az 1990. évi lakónépesség 13,38%-a volt. Az új évezredben több helyen ismét megfordult a trend, az 1990-es évek pozitív vándorlási egyenlege rövid életűnek bizonyult. Ez volt a helyzet Pusztavacson és Bujákon is, Únyban ugyanakkor kedvező fordulat történt, hiszen a település vándorlási egyenlege a vizsgált időszakban először vett fel pozitív értéket, sőt 2001-hez képest ez jelentős, 13,47%-os többletet jelentett. A leginkább kiugró eredményt az elmúlt évtizedben Nagytarcsa produkálta, ahol a vándorlási nyereség a 2001. évi lakónépesség harmadát tette ki.

A katonai funkciók elvesztésének településfejlődésre gyakorolt hatásai között fontos megvizsgálni az öregedési index alakulását (3. táblázat). Míg a tartós katonai jelenlét általában hozzájárul az érintett települések korösszetételének javulásához – hiszen az emiatt odatelepülők az aktív és a gyermekkorú népesség számát gyarapítják –, addig a katonai funkciók leépülése e logika alapján a

3. táblázat: Az öregedési index értéke a hazai garnizonfalvakban (1990, 2011)
Aging index of garrison villages (1990, 2011)

Település	Öregedési index (%)	
	1990	2011
Buják	92	149
Jobbágyi	91	137
Nagyoroszi	78	121
Nagytarcsa	65	85
Nógrád	128	228
Nyírtelek	72	133
Pilisszentkereszt	58	111
Pusztavacs	84	211
Szabadszállás	103	156
Szakáld	135	111
Táborfalva	111	120
Tápiószecső	78	151
Tarnaszentmária	318	390
Taszár	35	136
Úny	77	130
<i>Országos átlag</i>	<i>96</i>	<i>160</i>

Adatok forrása: TeIR (KSH-adatbázis).

folyamat megtorpanásához, rosszabb esetben megfordulásához, ezáltal az öregedési index emelkedéséhez, a korösszetétel romlásához vezethet.

A rendszerváltás idején, 1990-ben Magyarországon 96% volt az öregedési index értéke, azaz 100 gyermekkorú (0–14 éves) lakosra 96 időskorú (60 év feletti) jutott. A hazai garnizonfalvak közül ettől legalább 25%-kal, azaz 24 százalékponttal hat település tért el: Nógrád, Szakáld és Tarnaszentmária felfelé, Nagytarcsa, Pilisszentkereszt és Taszár pedig lefelé. Összességében két adat volt kiugró, Tarnaszentmária már 1990-ben is rendkívül elöregedő korösszetételű településnek számított a maga 318%-os értékével, Taszáron ugyanakkor a katonai funkció dominanciája a település lakosságának korösszetételében is megnyilvánult, hiszen a somogyi község öregedési indexe a rendszerváltás idején mindössze 35% volt.

Két évtized alatt jelentősen romlott az ország korösszetétele, 2011-ben Magyarország öregedési indexe már 160% volt, amely az 1990-es érték 1,66-szorososa. Ettől 25%-nál jelentősebb mértékben ismét hat település tért el: a lista megegyezik az 1990-essel, de Taszárt a negatív irányban kilógó Pusztavacs váltotta, Szakáld mutatója pedig már pozitív irányban tért el az országos értéktől. Ennél azonban lényegesebb információ a változás mértéke az országoshoz képest. A 15 garnizonfalu öregedési indexe átlagosan 1,75-szörösére nőtt, ami gyakorlatilag megegyezik az országos átlaggal. Ezen belül három igazán kiugró érték található. Szakáldon javult az öregedési index, az 1990-es 134%-ról 111%-

ra csökkent. Jelentős romlás figyelhető meg ugyanakkor Pusztavacson (84%-ról 211%-ra), amely település azonban jelenleg is rendelkezik katonai funkcióval, hiszen itt található a Magyar Honvédség Veszélyesanyag Ellátó Központ. Kivételes eredményt produkált Taszár, ahol a 2011-es 136%-os öregedési index még mindig kedvezőbb az országos átlagnál, ugyanakkor ez az érték az 1990-es 3,9-szerese, a korábbi igen kedvező mutató tehát a katonai funkciókkal együtt eltűnt.

A garnizontelepüléseken élők vásárlóerejének alakulását jól szemlélteti az egy főre jutó személyi jövedelemadó (szja) nagysága. A TeIR adatbázisában legkorábban 1992-re vonatkozóan érhető el ez az adat, így az összehasonlítás alapjául az egyes településeken egy lakosra jutó szja 1992-es és 2006-os értéke szolgál, 2010-es reálértéken számolva. Az egy adófizetőre jutó összeg helyett az egy lakosra jutó érték használatát az indokolja, hogy az egész település, és nem csak az adófizetők szempontjából vizsgáljuk azt a hipotézist, miszerint a katonai jelenlét pozitívan hat a helyi vásárlóerőre. A 2006-os év pedig a magyar gazdaság szempontjából az utolsó „békeévnék” tekinthető, hiszen az ezt követő időszak mutatóira már jelentős hatást gyakoroltak a 2006/2007-es gazdasági kiigazítás, majd a 2008-ban kibontakozó világgazdasági válság növekedéscsökkentő hatásai. Az ezt követő évek adatainak elemzése akkor lehetne a vizsgálat szempontjából kiemelt jelentőségű, ha ki tudná mutatni, hogy a katonai funkció megléte mérsékelte a visszaesés hatásait a garnizonfalvakban. A mérséklő hatást megátalja viszont, hogy Magyarországon a haderőreform eredményeképp nem maradtak jelentős katonai funkcióval bíró falvak a 2000-es évtized második felére.

Az egy főre jutó szja országos átlaga 1992-ben (2010-es reálértéken számolva) 126 659 Ft volt. A vizsgálat során a hazai garnizonfalvak helyzetét azonban nem ehhez az adathoz viszonyítjuk, hanem a települési adatok számtani átlagához, ami 60 074 Ft. Ennek magyarázata, hogy az országos átlagot csupán 111 település mutatója haladta meg, a települések átlagát – vagyis a több mint háromezer darab települési érték számtani átlagát – viszont már 1303 darab, az utóbbihoz viszonyított helyzet tehát valósabb képet ad a vizsgált települések vásárlóerejéről.

A 15 hazai garnizonfalu 1992-es szja/fő értéke közül 12 volt a települések átlaga felett, Nyírteleké gyakorlatilag megegyezett azzal, Szakáld és Tarnaszentmária mutatója pedig elmaradt tőle mintegy húsz, illetve tíz százalékkal. Taszáron és Nagytarcán viszont, ahol a védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya messze a legmagasabb volt, az egy főre jutó személyi jövedelemadó mértéke nem csupán a települések átlagának háromszorosa körül alakult, hanem az országos átlagot is jelentősen meghaladta, sőt Taszár ebből a szempontból az ország 20., Nagytarcsa pedig a 22. leggazdagabb településének mondhatta magát. A garnizonfalvak átlaga 1992-ben a települések átlagának 158,5%-át érte el (4. táblázat).

A másfél évtizeddel későbbi adatok ettől jelentősen eltérő képet mutatnak. Miközben az egy főre jutó szja reálértéke átlagosan 46,6%-kal nőtt a településeken, a garnizonfalvak közül mindössze Pilisszentkereszt, Szabadszállás és Nóg-

4. táblázat: Az egy főre jutó személyi jövedelemadó nagysága a hazai garnizonfalvakban 1992-ben és 2006-ban (2010-es reálértéken számolva)

Personal income tax per capita in the garrison villages in 1992 and 2006 (2010 prices)

Település	A védelmi szektorban foglalkoztatottak aránya	Szja/fő (Ft)		Változás		Szja/fő a települések átlagának %-ában	
		1992	2006	Ft-ban	%-ban	1992	2006
Taszár	56,4%	180 652	135 415	-45 237	75,0	300,7	153,8
Nagytarcsa	32,2%	176 018	241 770	65 752	137,4	293,0	274,6
Táborfalva	27,7%	82 927	96 630	13 703	116,5	138,0	109,7
Jobbágyi	22,8%	106 584	85 416	-21 168	80,1	177,4	97,0
Nagyoroszi	22,5%	106 641	115 085	8 444	107,9	177,5	130,7
Nyírtelek	18,3%	58 919	81 553	22 634	138,4	98,1	92,6
Tápiószecső	16,8%	106 514	117 370	10 856	110,2	177,3	133,3
Pilisszentereszt	15,5%	111 973	182 979	71 006	163,4	186,4	207,8
Szabadszállás	15,5%	65 798	98 915	33 117	150,3	109,5	112,3
Szakáld	15,3%	49 526	67 824	18 298	136,9	82,4	77,0
Tarnaszentmária	15,3%	54 649	63 513	8 864	116,2	91,0	72,1
Nógrád	13,8%	69 520	163 965	94 445	235,9	115,7	186,2
Úny	13,8%	102 962	142 183	39 221	138,1	171,4	161,5
Pusztavacs	13,2%	85 475	100 144	14 669	117,2	142,3	113,7
Buják	12,8%	69 744	77 517	7 773	111,1	116,1	88,0
<i>A települések átlaga</i>	<i>2,9%*</i>	<i>60 074</i>	<i>88 046</i>	<i>27 972</i>	<i>146,6</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* országos átlag

Adatok forrása: TeIR (NAV-adatbázis).

rád érte el ezt. Az 1992-es hárommal szemben már öt település mutatója nem érte el a települések átlagát, a garnizonfalvak összesített átlaga pedig már csupán annak 134,0%-át tette ki. Azon túl, hogy a települések többsége elmaradt az átlagos növekedési szinttől, két garnizonfalu esetében nem csupán lassulásról, hanem drámai visszaesésről beszélhetünk. Taszáron és Jobbágyiban ugyanis reálértéken számolva számottevő csökkenés következett be az egy főre jutó személyi jövedelemadó mértékében, előbbi esetében negyedével, utóbbinál pedig ötödével csökkent az 1992-es érték. Taszáron a drámai mértékű visszaesés azt eredményezte, hogy a település mutatója másfél évtized alatt a települések átlagának háromszorosáról annak másfélszeresére esett vissza: míg 1992-ben a taszári érték az országos átlag 142%-a volt, 2006-ban már csupán annak 77%-át érte el.

A 2000-es évtized közepére a hazai garnizonfalvak többsége érdemben elveszítette katonai funkcióit. Ennek negatív hatásait jól mutatja, hogy az egy főre jutó személyi jövedelemadó mértékét tekintve a települések döntő többsége nem tudott lépést tartani az átlagos növekedéssel, sőt két esetben abszolút mértékben is visszaesés következett be. Megállapítható, hogy kedvezőbb helyzetben voltak azok a települések, melyek a fővárosi agglomerációban helyezkednek el, hiszen itt a szuburbanizáció településfejlődésre gyakorolt pozitív

hatásai ellensúlyozni tudták a katonai funkció kiesését. Hozzá kell tenni, hogy Nagytarcsa esetében a települések átlagának közel háromszorosát elérő érték megtartását az is segítette, hogy a településen csak 2007-ben szűnt meg a katonai jelenlét, ekkor távoztak az alakulatok a helyi Puskás Tivadar laktanyából.

Konklúzió

Magyarországon 1990-ben még számos olyan község és város volt, ahol a katonai funkció meghatározó szerepet játszott a település életében. Ezt az 1990-es népszámlálás foglalkoztatási adatai is bizonyítják, hiszen míg a védelmi szektorban foglalkoztatottak arányának országos átlaga 2,87% volt, a fegyveres testületeknél dolgozók aránya számos településen ennek többszörösét tette ki. E települések az említett foglalkoztatottak száma és aránya, az összes foglalkoztatott száma és jogállásuk alapján garnizonvárosokra és garnizonfalvakra oszthatók.

Tanulmányunk az 1990-es népszámlálás vonatkozó adatai alapján javaslatot tett a garnizonfalu hazai definíciójára, továbbá az ebbe a kategóriába sorolható településeket – melyek mára elvesztették katonai funkciójukat – többféle statisztikai mutató alapján vizsgálta.

Megállapításaink szerint Magyarországon 1990-ben 15 település volt a garnizonfalvak kategóriájába sorolható, a garnizonvárosok száma szintén ennyi volt, további három település pedig átmeneti kategóriát alkotott a két csoport között. Megvizsgálva a hazai garnizonfalvakban a lakónépesség számának és a vándorlási egyenlegnek a változását az 1949-es népszámlálást követően, valamint az öregedési index és az egy főre jutó személyi jövedelemadó alakulását az 1990-es évek eleje óta, kijelenthető, hogy Magyarországon a katonai jelenlét az esetek többségében egyértelműen kimutatható hatást gyakorolt az érintett falvak fejlődésére. Ez elsősorban a helyi vásárlóerő nagyságában nyilvánult meg, a többi mutatónál nem minden esetben igazolható az ok-okozati összefüggés. Egyetlen olyan település, Taszár emelhető ki, ahol a katonai jelenlét, majd annak megszűnése alapjaiban határozta meg a fejlődést, így kijelenthető, hogy ez a község volt Magyarországon „a garnizonfalu”. A somogyi községben a második világháborút követően egyértelműen a katonai funkció dominált, annak megszűnése pedig egyedülálló mértékben vetette vissza a vásárlóerőt, valamint jelentősen romlott a helyi népesség korösszetétele. Megállapítható továbbá, hogy azokon a településeken, ahol a relatív földrajzi helyzet kedvezőbb – például a fővárosi agglomerációban vagy annak közvetlen közelében –, a szuburbanizáció és annak településfejlődésre gyakorolt pozitív hatásai jelentős mértékben ellensúlyozni tudták a katonai funkciók megszűnéséből fakadó hátrányokat.

Irodalom

- Ashworth, G. J. (1991): *War and the city*. Routledge, London
- Csabai Gy., Szántó M. (2001): *Átváltozások 1989–1999*. HM Zrínyi Kht., Budapest
- Kádár K. (2013): *Funkcióváltás a szovjet katonai objektumok helyén*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs
- Németh T. (2011): A katonai jelenlét és a demilitarizáció hatásainak bemutatása Marcali példáján. *Területfejlesztés és Innováció*, 3., 11–19.
- Orosz É., Pirisi G. (2010): Demilitarizált városok – A katonai funkciók leépülésének és az örökség hasznosításának településföldrajzi kérdései. In: Csapó T., Kocsis Zs. (szerk.): *A településföldrajz aktuális kérdései*. Savaria University Press, Szombathely, 165–182.
- Pirisi G., Németh T. (2012): *A hazai garnizontelepülések és katonai objektumok adattára*. Kézirat.
- Paloyo, A. R., Vance, C., Vorell, M. (2010): The regional economic effects of military base realignments and closures in Germany. *Ruhr Economic Papers*, 181.
- Sikesdi L. (2009): A haderóreform hatása Magyarország települési fejlődésére. *Szakmai Szemle*, 4., 157–171.

Interjúk

- Bognár György, a legénységi étkezdé vezetője – Marcali Petőfi Sándor laktanya
- Németh Tibor József nyugállományú mérnök őrnagy, az elhelyezési szolgálat főnöke – Marcali Petőfi Sándor laktanya